

Neverbalna komunikacija djece u dobi od 2 do 3 godine

Hanich, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:146660>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Katarina Hanich
**NEVERBALNA KOMUNIKACIJA DJECE U DOBI OD 2 DO 3
GODINE**
DIPLOMSKI RAD

Zagreb, rujan 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Katarina Hanich
**NEVERBALNA KOMUNIKACIJA DJECE U DOBI OD 2 DO 3
GODINE**
DIPLOMSKI RAD

Mentor rada: dr.sc. Edita Rogulj

Zagreb, rujan 2022.

SAŽETAK

Odrastanje je period obilježen velikim brojem izazova i promjena. Od rođenja do treće godine života dijete prolazi razbojke koje je obilježeno najvećim razvojnim promjenama. Kako bi se djetetove potrebe mogle pravovremeno i pravilno zadovoljiti, potrebno je promatrati dijete te pažljivo oslušivati poruke koje ono želi prenijeti. Djeca se od rođenja koriste neverbalnom komunikacijom kao sredstvom za izražavanje emocija, potreba i želja. S razvojem govora sve se više poruka prenosi verbalno uz potporu neverbalne komunikacije. Jedna od funkcija neverbalne komunikacije je izražavanje prihvatljivih emocionalnih reakcija i usvajanje poželjnih interakcija s vršnjacima ili obitelji. Razvijanjem svih oblika komunikacije usavršavaju se socijalne kompetencije djeteta. Dijete, osim što koristi već prepoznatljive neverbalne znakove koji se vežu uz izražavanje osnovnih emocija, ono promatra i ponašanje drugih te oponaša i koristi njihove neverbalne znakove. Navedeno potiče na razmišljanje o tome koliko se uopće prepoznaju i uvažavaju djetetovi neverbalni znakovi u dobi od druge do treće godine. Prilikom razvoja verbalne komunikacije u djece rane dobi, okolina se sve više oslanja na verbalni izraz i potiče razvoj govora, a posljedica toga je zanemarivanje neverbalne komunikacije.

Teorijsko polazište rada usmjereno je na komunikaciju općenito, elemente neverbalne komunikacije, razvojne karakteristike djeteta u dobi od druge do treće godine, kao i na način dječjih interakcija unutar igre. Istraživanje se temeljilo na praćenju dječje igre te utvrđivanju zastupljenosti neverbalne komunikacije u djeteta u dobi od druge do treće godine. S obzirom na važnost teme, ovo inicijalno istraživanje može biti polazište za buduća istraživanja koja će se usmjeriti prema neverbalnoj komunikaciji kao važnom elementu cjelokupnog razvoja djeteta.

Ključne riječi: neverbalni znakovi, dječje interakcije, okolina, sporazumijevanje

SUMMARY

Growing up is a period marked by a large number of challenges and changes. From birth to the age of three, a child goes through an period that is characterized by the greatest developmental changes. In order to meet the child's needs in a timely and proper manner, it is necessary to observe the child and carefully listen to the messages he wants to convey. From birth, children use non-verbal communication as a means of expressing emotions, needs and desires. With the development of speech, more and more messages are conveyed verbally with the support of non-verbal communication. One of the functions of nonverbal communication is expressing acceptable emotional reactions and adopting desirable interactions with peers or family. By developing all forms of communication, the child's social competences are improved. In addition to using recognizable non-verbal signs that are related to the expression of basic emotions, the child also observes the behavior of others and imitates and uses their non-verbal signs. The stated encourages us to think about the extent to which a child's non-verbal signs are recognized and appreciated at the age of 2 to 3 years. During the development of verbal communication in children of an early age, the environment relies more and more on verbal expression and encourages the development of speech, and the consequence is the neglect of non-verbal communication.

The theoretical starting point of the work is focused on communication in general, elements of non-verbal communication, developmental characteristics of a child between the ages of two and three, as well as the way children interact within the game. The research was based on monitoring children's play and determining the representation of non-verbal communication in children between the ages of two and three. Given the importance of the topic, this initial research can be a starting point for future research that will focus on non-verbal communication as an important element of the child's overall development.

Key words: non-verbal signs, children's interactions, environment, communication

Sadržaj

UVOD	1
1. KOMUNIKACIJA	3
2. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA	5
3. KARAKTERISTIKE DJEČJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE	7
3.1. Geste i držanje tijela	7
3.2. Dodir	9
3.3. Lice/mimika	10
3.4. Kontakt očima	11
3.5. Glas	11
4. RAZVOJNE KARAKTERISTIKE DJETETA OD DRUGE DO TREĆE GODINE 14	
4.1. Motoričke sposobnosti	14
4.2. Spoznajni razvoj	15
4.3. Socio-emocionalni razvoj	15
5. INTERAKCIJE DJETETA U IGRI	17
5.1. Pokazivanje emocija	18
6. ISTRAŽIVANJE	19
6.1. Cilj istraživanja	19
6.2. Metoda istraživanja	19
6.3. Sudionici istraživanja	20
6.4. Postupak	21
6.5. Analiza rezultata	22
6.6. Zaključna razmatranja	29
ZAKLJUČAK	31
LITERATURA	33
IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA	36

UVOD

Čovjek je, zbog svoje prirode, društveno biće koje teži izražavanju vlastitih stavova, misli, osjećaja i potreba, što i ostvaruje komunikacijom s drugim ljudima. Čovjeku je izrazito važan osjećaj prihvaćenosti unutar vlastite kulture zbog čega se prilagođava i usvaja načine komunikacije koje okolina smatra prihvatljivima. Razvoj socijalnih kompetencija postiže se usklađenosti djelovanja djeteta s ljudima iz okoline te ostvarivanjem zadovoljavajućih i produktivnih interakcija djeteta i drugih osoba u različitim socijalnim kontekstima (Jurčević Lozančić, 2016). Komunikacija se ostvaruje na različite načine, ali jedna je od zakonitosti komunikacije da je nemoguće ne komunicirati. Unutar komunikacije razlikuju se tri elementa: znak ili simbol, označeno i značenje (Tatković i sur., 2016). Znakom i simbolom smatraju se ona sredstva koja povezuju označeno i značenje; znakovi se dijele na verbalne i neverbalne, a označeno se odnosi na predmet ili pojavu, ideje, pojmove, koncepte, vjerovanja, stavove, vrednovanja i osjećaje (Tatković i sur., 2016). Značenjima u komunikaciji smatraju se rezultati procesa mišljenja, to jest misaoni koncepti koji označenome daju neki smisao i povezuju znak s označenim (Tatković i sur., 2016). Dijete po rođenju svoju komunikaciju s okolinom započinje neverbalnom komunikacijom, a verbalna komunikacija slijedi tek kasnije. Komunikacijsko sredstvo su svi alati kojima se prenosi poruka, to jest način prenošenja poruke u fizičkom obliku (Ljubešić i Capanec, 2012). Prisutnost neverbalne komunikacije je, u bilo kojoj interakciji, neizbježan te se u tome ističe njezin značaj. Kako bismo bolje razumjeli djecu i potaknuli njihov razvoj, potrebno je više pažnje obratiti na njihove reakcije na okolinu. Pomoću neverbalne komunikacije dijete pokazuje kako se osjeća te koji su njegovi interesi u interakciji s okolinom. Neverbalna komunikacija čini većinu komunikacije, to su nesvjesne radnje s tijelom tijekom interakcije koje obavještavaju sudionika o međusobnim odnosima u interakciji, emocijama i osobnim stavovima. Dijete od druge do treće godine prolazi razdoblje puno razvojnih postignuća među kojima je i razvoj govora. Dijete se počinje sve više verbalno izražavati, ali ne treba zanemariti i neverbalnu komunikaciju koja je prisutna, osobito u igri. Veća pozornost pridaje se verbalnoj komunikaciji s razvojem dječjeg govora, no sukladno tome razvijaju se i neverbalne vještine.

Od druge do pete godine života, djetetove interakcije s vršnjacima postaju sve češće i složenije (Klarin, 2017). Promatranjem djetetovih interakcija s vršnjacima odrasli mogu procijeniti djetetove socijalne kompetencije. Postavljanjem pravilnih primjera rješavanja sukoba, iniciranja komunikacije, postizanja dogovora, izražavanja osjećaja i misli; dijete

proučava i usvaja te oblike s kojima tijekom igre eksperimentira i istražuje njihove dobrobiti. Kako bismo uspješno razumjeli dijete i uspješno reagirali na njegove potrebe, potrebno je promatrati dijete kako se ponaša i u interakciji s ostalima. U dobi od dvije godine počinje se pojavljivati interes za druženje s vršnjacima koji djetetu predstavljaju sve veću ulogu u razvoju (Starč i sur., 2004). Unutar igre dijete prolazi mnoštvo interakcija s drugom djecom, a pomoću neverbalnih znakova može se utvrditi kakvi su odnosi unutar igre i kako se dijete osjeća. Tumačenjem neverbalnih znakova djeteta utvrđuje se djetetov položaj u odnosu s vršnjacima. Povlačenjem ili burnim izražavanjem emocija tijekom igre dijete pokazuje kako mu u trenutnoj interakciji nešto ne odgovara. Uspostavljanjem kontakta očima, osmijehom, zagrljajem, donošenjem igračaka, promatranjem i oponašanjem dijete poručuje kako je zadovoljno i osjeća se sigurno unutar odnosa. Potrebno je potaknuti svijest o važnosti i nužnosti neverbalne komunikacije u djece, a ovim se radom upravo to želi postići, ali i potaknuti na nastavak istraživanja koji će osvijestiti važnost neverbalne komunikacije i pokazati prednosti prepoznavanja djetetovih neverbalnih znakova.

1. KOMUNIKACIJA

Za potpuno definiranje neverbalne komunikacije potrebno je osvrnuti se i na pojam komunikacije, koji je prema Ljubešić i Ceganec (2012) teško definirati jer, iako su svi okruženi njom i intuitivno znaju što je, nema jedinstvene prihvaćene definicije. Za potrebe ovog rada komunikacija se definira kao proces emitiranja i primanja znakova koji imaju određeno značenje (Jukić i Nadrljanski, 2015). Prenošenje informacije je jednosmjernan odnos u kojem pošiljalatelj prenosi sadržaj primatelju i pritom nema povratne informacije, a komunikacija je dvosmjernan odnos u kojem se naizmjenično prenose informacije. Bratanić (1990) prema Watzlawicku (1967) ističe sljedeća načela komunikacije:

1. Nije moguće ne komunicirati.
2. Komunikacija ima sadržajni aspekt i aspekt odnosa.
3. Odnos je uvjetovan interpretacijom ponašanja.
4. Komunikacija je neverbalna i verbalna.
5. Komunikacija može biti simetrična ili komplementarna.

Razmatrajući prvo načelo, Bratanić(1990) ističe kako svako ponašanje u interpersonalnoj situaciji ima karakter poruke, stoga je i odbijanje komunikacije također oblik komunikacije. Drugo načelo opisuje sadržajni aspekt i aspekt odnosa unutar komunikacije, poput međusobnog ispreplitanja, nadopunjavanja ili slabljenja pojedinog aspekta. Interpretacija ponašanja je jedinstvena jer svaka osoba ima određena očekivanja kako će se druga osoba ponašati, a sukob može nastati kada se očekivano ponašanje ne ostvari. Četvrto načelo prema Watzlawicku (1967) zastupa protok komunikacije na dvije razine: verbalna komunikacija, koja je digitalna jer prenosi sadržaj i neverbalna komunikacija, koju se naziva i analognom jer nije uvijek pod svjesnom kontrolom te opisuje odnos. Posljednje načelo opisuje prirodu odnosa koji se odvija tijekom komunikacije. Watzlawick (1967) simetričan odnos karakterizira težnjom za sličnostima, a u komplementarnom se odnosu teži različitostima koje se nadopunjuju. Unutar odnosa postoje superiorna ili primarna te inferiorna ili sekundarna pozicija. Obje su vrste odnosa jednako zastupljene ovisno o situaciji. Albert Mehrabian je tijekom istraživanja zaključio kako neverbalna komunikacija zauzima čak 55% ukupne komunikacije, ton glasa 38%, a izgovorene riječi samo 7% (Knapp i Hall, 2010). Verbalna komunikacija, kao jedan od načina komunikacije, služi se govorom, to jest jezikom koji se smatra najznačajnijim ljudskim komunikacijskim sistemom (Bratanić, 1990). Verbalna komunikacija može biti pismena ili usmena. Funkcije verbalne komunikacije su: informiranje

o objektivnom (situaciji, događaju ili predmetu), subjektivnom (emocije, stavovi, vrijednosti) i iznošenje ideja (Bratanić, 1990).

Bitno je naglasiti da se komunikacija kod djeteta razvija promatranjem iz svoje okoline. Dijete proučava kako se odnosi u okolini prirodno odvijaju te kasnije samo ispituje viđene načine komunikacije oponašanjem, istražuje načine kako i što nekome reći. Dijete usvaja riječi i gramatiku u skladu sa svojim razvojem (Reardon, 1998). Kako bi djeca uspješno ovladala fonologijom, rječnikom i gramatikom; moraju ovladati i načinima korištenja jezika u socijalnom kontekstu (Berk, 2015). Neke od vještina koje mora usvojiti su: čekanje reda u razgovoru, praćenje iste teme, kako jasno prenijeti svoju poruku, i tijekom interakcije, kako se prilagoditi pravilima svoje kulture (Berk, 2015). Uspjeh socijalnih interakcija ovisi o načinu na koji dijete shvaća i interpretira okolnosti u kojima se nalazi. Također je važna pozitivna emocija djeteta koja treba biti vidljiva tijekom interakcije s drugima kako bi ostavio dobar dojam na druge o svojim vještinama prilikom odabira mogućeg partnera za igru (Jurčević Lozančić, 2016). Dijete, ulazeći u mnoštvo interakcija, ima priliku za razvoj vlastitih socijalnih strategija pomoću kojih se može izboriti za svoja prava i zadovoljiti vlastite potrebe i interese. Od najranije dobi dijete u komunikaciji ostvaruje kontakt očima i primjerenom odgovara na izjave sugovornika i izmjenjuje se u redosljedju govorenja, a s dobi se povećava i djetetova mogućnost sve veće razmjene u redosljedju i nadopunjavanju (Berk, 2015). Djeca, prije nego što počnu svjesno komunicirati, promatraju i primaju komunikacijske vještine od okoline, koje zatim sami počnu koristiti kako bi se izrazili (Verdon, 2017). Razvoj komunikacijskih vještina nije linearan, već mogu postojati određene razlike u vremenu koje je potrebno za usvajanje određene vještine, prema Verdon (2017) razlog tome je istovremeni razvoj povezanih komunikacijskih vještina, poput razumijevanja i samostalnog govora, jezika i pismenosti. Pod pojmom *rane komunikacije* smatra se „...razdoblje u kojem se usvajaju vještine koje omogućavaju proces razmjene obavijesti: slanja poruka i odgovaranja.“ (Ljubešić i Ceganec 2012, str. 36). Razvijene vještine nastaju na osnovi djetetova sazrijevanja i učenja u svim razvojnim područjima, ali posebno u kognitivnom području koje se naziva *socijalna kognicija* ili *spoznaja o ljudima i njihovom doživljavanju i ponašanju* (Ljubešić i Ceganec, 2012). Postojanje mogućih odstupanja u razvoju komunikacijskih vještina može upućivati na postojanje razvojnih poteškoća (Verdon, 2017; Ljubešić i Ceganec, 2012).

2. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Termin *neverbalno* koristi se za opisivanje svega što se događa u ljudskoj interakciji izvan izgovorenih ili napisanih riječi (Knapp i Hall, 2010). Nemoguće je odvojiti neverbalno ponašanje od verbalnog, ali Rijavec i Miljković (2002) ističu prednost neverbalne komunikacije u prenošenju emocionalnog stanja. Rijavec i Miljković (2002) navode funkcije neverbalne komunikacije: naglašavanje verbalne poruke, izražavanje stava prema osobi s kojom se komunicira, zamjena za verbalnu poruku, ponavljanje verbalne poruke, regulacija verbalne komunikacije i suprotstavljanje verbalnoj komunikaciji. Bratanić (1990) neverbalnu komunikaciju dijeli na paralingvističke i ekstralingvističke znakove. Unutar ekstralingvističkih znakova postoji podjela na kinezičke znakove i proksemičke znakove. „Kinezički se znakovi odnose na razne vrste pokreta i položaja tijela... Proksemički znakovi počivaju na udaljenosti i na prostornim odnosima među učesnicima u komunikaciji.“ (Bratanić, 1990, str. 93).

Jedno od gledišta za kvalitetnije definiranje neverbalne komunikacije je klasificiranje neverbalnog ponašanja, koje se prema Knapp i Hall (2010) temelji na promatranju komunikacijske fizičke okoline, fizičkih značajki osoba koje komuniciraju te kretanju i položaju tijela.

Početak neverbalne komunikacije kreće od početka čovjekove evolucije. Još uvijek nije jasno jesu li svi oblici neverbalnog ponašanja nasljedni ili imaju i genetsko podrijetlo. Ekman i Friesen (1969) opisuju tri osnovna izvora neverbalnog ponašanja: naslijeđeni neurološki programi, iskustvo koje je zajedničko svim pripadnicima iste vrste i iskustvo koje se razlikuje među kulturama, klasama ili obiteljima. Kako bi se otkrilo ima li određeno ponašanje iz neverbalne komunikacije nasljedne i genetske izvore, Knapp i Hall (2010) su sabrali pet istraživačkih strategija. Istraživanja su se provodila na temu senzorne deprivacije, novorođenčadi, jednojajčanih blizanaca, ostalih primata i multikulturalnih nalaza. Knapp i Hall (2010) ističu kako se provedena istraživanja temelje na proučavanju facijalnih izraza, ali da se o filogenezi neverbalne komunikacije vrlo malo zna jer nije poznato kako se kombiniraju urođeni i stečeni faktori te u kakvoj su interakciji tijekom ranog djetinjstva. Nalazi na području senzorne deprivacije, koji su se provodili između slijepe i gluhe djece po rođenju te djece koja vide, pokazali su kako djeca koja su po rođenju slijepa i gluha imaju iste spontane izraze tuge, plakanja, smijanja, osmjehivanja, ljutnje, iznenađenja i straha (Eibl-Eibesfeldt, 1973). Osim facijalnih izraza zabilježeni su i drugi obrasci pokreta, kao što su

pružanje ruku u traženju kontakta s drugima ili gesta odbijanja odmahujući rukom. Razlike koje su uočene tijekom istraživanja pokazuju da slijepa i gluha djeca naglo mijenjaju izraze lica te da isto tako i brzo nestanu, izrazi su izgledali sputani u odnosu na djecu koja vide. Knapp i Hall (2010) na temelju istraživanja zaključuju kako postoji povezanost između urođenih dispozicija i socijalnog učenja. Nalazi istraživanja, koja su uključivala novorođenčad, proučavala su postoje li isti izrazi koji sličje odraslima i pokazuju li ti izrazi iste emocije kao i odrasli. Budući da se radi o novorođenčadi, teško je potvrditi da dječji izrazi lica, iako se slažu s odraslima, osjećaju istu emociju kao i odrasli te je moguće da se i ne primijete određene emocionalne ekspresije koje se ne podudaraju s ekspresijama odraslih (Oster, Hegely i Nagel, 1992). Na području istraživanja koja su provedena s blizancima nema istraživanja koja su provedena s ciljem praćenja neverbalne komunikacije, već su praćena različita područja ljudskog ponašanja. Međutim, rezultati koji su dobiveni u istraživanju s jednojajčanim blizancima koji su odrastali odvojeno, pokazuju kako su imali iste nesusjesne pokrete i gestikulaciju (Farber, 1981). Nalazi istraživanja iz proučavanja drugih primata upućuju i na promjene u facijalnim ekspresijama primata tijekom evolucije, kao i kod čovjeka. Među vrstama primata, gdje su predmet istraživanja bili makaki i čimpanze, uočene su razlike u značenjima prilikom pokazivanja zubi, pri čemu su značenja bila od straha do srdžbe (Preuschoft, 1995). Neka od najopširnijih istraživanja multikulturalnog područja pripadaju Ekmanu koji potvrđuje postojanje univerzalne povezanosti između određenih obrazaca mišića lica i pojedinih emocija (Knapp i Hall, 2010). Zbog različitih tumačenja istraživanja, autori Knapp i Hall (2010) definiraju pojam *univerzalnosti* kao emocionalne izraze koji imaju ugrađenu, neurološki determiniranu osnovu koju kasnije modificiraju lokalne norme, vrijednosti i običaji.

3. KARAKTERISTIKE DJEČJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Temeljita procjena djetetovih želja uključuje uočavanje i razumijevanje neverbalnih znakova koje dijete pokazuje. Neverbalna komunikacija djeteta je važan izvor informacija za njegovu okolinu, a temelji se na djetetovim potrebama, željama i emocijama. Dijete već od rođenja koristi neverbalne znakove kao način komunikacije. Kada mu nešto nedostaje ili mu nešto smeta, dijete počne plakati, stiskati dlanove i mrštiti se. Neverbalna komunikacija s vršnjacima značajno doprinosi razvoju djetetovog samopoimanja koje se odvija u dvije faze (Kopas Vukašinić, 2009). U prvoj se fazi dijete diferencira u odnosu na ostale, razumije vlastito postojanje kao jedinke unutar grupe, a druga faza podrazumijeva djetetovu sposobnost da sebe percipira onako kako ga vide drugi (Kopas Vukašinić, 2009). Jedna od najvažnijih funkcija neverbalne komunikacije je izražavanje emocija, što je osobito važno za dijete kako bi osjećalo da ga okolina razumije. Neverbalna komunikacija ima više aspekata: jedan od njih odnosi se na komunikacijsku okolinu koja uključuje pokazivanje odnosa između osoba s kojima je dijete u komunikaciji - tko pokazuje moć ili dominaciju ili tko je otvoreniji za stupanje u interakciju (Knapp i Hall, 2010). Fizički izgled smatra se dijelom neverbalne komunikacije koji je nepromjenjiv. Posljednji aspekt neverbalne komunikacije je *govor tijela* koji čine geste, držanje tijela, izraz lica, pogled, dodir i glas (Knapp i Hall, 2010).

3.1. *Geste i držanje tijela*

Geste su pokreti tijela ili dijela tijela čiji je zadatak prenijeti ideju, namjeru ili osjećaj, a mnogi pokreti izvode se rukama te šakama uz čestu upotrebu glave ili lica (Knapp i Hall, 2010).

„Geste imaju brojne funkcije. One mogu zamijeniti govor (tijekom dijaloga ili kada se govor uopće ne upotrebljava), regulirati tijek i ritam interakcije, održavati pozornost, dodati naglasak i/ili jasnoću govoru, dati značajku govoru i učiniti ga pamtljivim, služiti kao prognozeri predstojećeg govora i pomoći govornicima u pristupu i formuliranju govora.“ (Knapp i Hall, 2010, str. 230).

Jedna od podjela gesti je prema gestama neovisnima o govoru i gestama povezanim s govorom. Knapp i Hall (2010) definiraju geste neovisne o govoru, koji se nazivaju amblemi,

neverbalnim aktivnostima koje imaju izravni verbalni prijevod ili definiciju u rječniku, a najčešće se sastoje od jedne ili dviju riječi, to jest fraza. Djeca su sposobna dekodirati ambleme već od najranije dobi (Berk, 2015). Jedan od primjera uspješnog dekodiranja amblema je istraživanje koje se provodilo na četverogodišnjoj djeci koja su prepoznala geste: *da; ne; dođi ovamo; tišina; doviđenja; dvoje; neću to slušati; šaljem poljubac; idem spavati; neću to napraviti* (Acredolo i Goodwyn, 1996). Važno je istaknuti kako mnoge geste, neovisne o govoru, imaju različita značenja unutar kultura.

Geste koje su povezane s govorom takozvanim ilustratorima, dobivaju značenje i funkciju tek nakon što se utvrdi način njihova povezivanja s prisutnim govorenim jezikom. Knapp i Hall (2010, str. 241) klasificiraju geste povezane s govorom na sljedeća područja:

- „1. geste povezane s govornikovim referentom (konkretan predmet ili pojam koji je označen riječju ili simbolom)
2. geste koje pokazuju govornikov odnos s referentom
3. geste koje služe kao vizualni znak interpunkcije u govornikovo raspravi
4. geste koje pomažu u regulaciji i organizaciji govornog dijaloga dviju osoba u interakciji“

Geste povezane s referentom odnose se na geste koje se koriste pri upozoravanju na specifičnu osobu, mjesto ili temu rasprave (Knapp i Hall, 2010). Referent se može nalaziti u govornikovoj okolini ili biti udaljen. Geste koje pokazuju govornikov odnos s referentom prikazuju govornikovu orijentaciju prema referentu, naprimjer smjer dlanova okrenutih prema gore označavaju nesigurnost, a dlanovi okrenuti prema dolje sigurnost (Knapp i Hall, 2010). Geste interpunkcije ističu, naglašavaju i organiziraju važne dijelove razgovora u jedinice. Interaktivne geste, za razliku od drugih kategorija gesta, temelje se na odnosu sugovornikove povezanosti s govornikom, čime pomažu u regulaciji i organizaciji samog dijaloga. Postoje četiri različite funkcije interaktivnih gesta: isporuka informacija ili geste isporuke, spominjanje prethodnog sudjelovanja vašeg govornika ili geste navođenja, pokušaj poticanja određenog odgovora kod sugovornika ili geste traženja te upućivanje na teme povezane s izmjenom reda govorenja ili geste redosljeda (Bavelas, Chovil, Coates i Roe, 1992). Jednim od znakova odobravanja u komunikaciji može se smatrati i sinkronizacija interakcije. Kada sudionik procijeni da je ponašanje drugog sudionika pozitivno, što je okarakterizirano sviđanjem, olakšanjem i ljubavlju, uzvraća sličnim ponašanjem. Kada sudionik procijeni

ponašanje drugog sudionika negativnim uz nesviđanje, sram, anksioznost, pokazuje suprotno ponašanje (Knapp i Hall, 2010). Primjer sinkronizacije pokreta može se primijetiti i kod djece kada su u igri te oponašaju način igre odrasle osobe ili drugog djeteta. Napretkom u jezično-govornom razvoju, udio gesta u komunikaciji se smanjuje, premda se i tijekom druge godine života može uočiti porast uporabe deiktičke geste, koja se koristi za pokazivanje željenog predmeta, nakon kojeg slijedi verbalni izraz namjene (Ljubešić i Capanec, 2012). Geste pokazivanja predmeta uočavaju se kod djeteta u dobi od 9 do 12 mjeseci.

3.2. *Dodir*

Djetetu je dodir prvi komunikacijski oblik. Putem dodira upoznaje svoju okolinu i osobe u njoj. „Taktilna je komunikacija vjerojatno najosnovniji ili najprimitivniji oblik komunikacije.“ (Knapp i Hall, 2010, str. 272). Emocionalni i socijalni razvoj djeteta ovisi o količini dodira koju će dobiti od roditelja te tako razviti privrženost. Prema Morrisu (1977) razlikuje se 457 vrsta tjelesnih kontakata koji su svrstani u 14 kategorija: rukovanje, upravljanje tijelom, tapšanje, obavijanje ruke, obavijanje ramena, potpuno grljenje, ruka u ruci, obavijanje struka, poljubac, ruka na glavu, glava na glavu, milovanje, potpora tijelu i lažni napad.

Griženje je također vrsta tjelesnog kontakta koji je ujedno i razvojna faza karakteristična za dob djeteta od dvije do tri godine (Starc i sur., 2004). Upravo Stokes (2000) opisuje 4 razloga zbog kojih djeca grizu. Prvi razlog je istraživanje djetetova okruženja. Sljedeći razlog je frustracija djeteta, do ugriza dolazi kada dijete ne može postići određeni cilj ili izraziti svoje osjećaje na prihvatljiv način. Treći razlog je osjećaj ugroženosti, to jest djetetovo nesnalaženje u novoj okolini ili nemogućnost ostvarivanja vlastitih prava na produktivan način. Posljednji razlog je djetetov osjećaj pokazivanja moći nad drugima te potreba za privlačenjem pažnje. Stokes (2000) dijete koje grize zbog pokazivanja moći, također opisuje kao osobe željne kontrole i autonomije.

3.3. *Lice/mimika*

Pokreti lica su pokazatelji mnogih informacija. Promatrajući lice sugovornika, može se vidjeti njegovo emocionalno stanje, osobni stav ili povratna informacija na komentare drugih sudionika. Knapp i Hall (2010) upotrebu lica, to jest facijalnih ekspresija u interakciji dijele na otvaranje i zatvaranje komunikacijskog kanala, dopunjavanja ili označavanja verbalnih i/ili neverbalnih odgovora te kao zamjenu za govor. Ekman i Friesen (1975) su tijekom istraživanja klasificirali stilove facijalnih ekspresija. Klasifikacija stilova facijalnih ekspresija prema Ekman i Friesen (1975):

1. Uskraćivanje- lice zadržava/ne pokazuje ekspresiju stvarnog osjećaja i pokreti lica su minimalni.
2. Otkrivanje- lice pokazuje stvarne osjećaje te se ekspresije mijenjaju često, sukladno osobnom tijeku emocija.
3. Nehotično izražavanje- osoba pokušava sakriti stvarne osjećaje, ali ograničen broj pokreta lica je vidljiv.
4. Nevidljivo izražavanje- osoba je uvjerena kako pokazuje emocije, ali zadržava istu facijalnu ekspresiju.
5. Zamjensko izražavanje- osoba pokazuje različitu facijalnu ekspresiju od stvarne emocije, poput osobe koja se smije, ali je tužna.
6. Izražavanje zamrznutog efekta- urođena konfiguracija lica koja cijelo vrijeme prikazuje dio emocionalnog prikaza, primjer osobe rođene s krajevima usana spuštenim prema dolje.

Zbog velike količine mišića koji se nalaze na licu, nije uvijek lako tumačiti facijalne ekspresije sudionika. Knapp i Hall (2010) također ističu dva problema u istraživanju facijalnih ekspresija, a to su kontrola facijalnih ekspresija i prijenos mnogostrukih emocija na licu. Hrvoj (2019) ističe djetetovu sposobnost izražavanja emocija pomoću izraza lica. Dijete, kada ima uzdignuto lice i okrenuto je prema sugovorniku, pokazuje interes za suradnju, a ako nagne glavu u stranu, pokazuje interes i želju za ono što sugovornik prenosi. Hrvoj (2019) prema položaju usana razlikuje djetetovu ljutnju ili odlučnost, ako su usne napućene, a otvorena usta, označavaju iznenađenje. Kada se obrve i čelo nalaze u opuštenom položaju, označavaju djetetovo zadovoljstvo, a ako se primijeti napetost mišića i uzdignutost obrva, dijete je zabrinuto ili preplašeno (Hrvoj, 2019).

3.4. *Kontakt očima*

Tijekom komunikacije kontakt očima, odnosno pogled ili njegov izostanak otkriva razinu interesa koju sudionik ima za druge ili poruku koja se prenosi. Oči su u raznim područjima djelatnosti jedne od najistaknutijih dijelova lica. Mnoge ljudske ekspresije povezane su različitim pokretima očiju. Prema tome možemo razlikovati pogled koji je spušten prema dolje te ga se povezuje sa skromnošću, od širom otvorenih očiju koje označavaju iskrenost, čuđenje, naivnost ili strah, koje za uspješno tumačenje treba promotriti zajedno s ostatkom lica i tijela (Knapp i Hall, 2010). Unutar terminologije potrebno je razlikovati *pogled* i *uzajamni pogled*. „*Pogled* se odnosi na pojedinčevo ponašanje gledanja, koje može, ali ne mora biti usmjereno prema drugoj osobi; *uzajamni, pogled* se odnosi na situaciju u kojoj dvije osobe u interakciji gledaju jedna prema drugoj, uobičajeno u područje lica...” (Knapp i Hall, 2010, str. 349). Neke od funkcija pokreta očima su: pokazivanje zanimanja za drugu osobu ili grupu ljudi, omogućavanje dobivanja povratne informacije, sinkronizacija govora i pokazivanje privlačnosti prema objektu ili osobi (Rijavec i Miljković, 2002). Kako bi se procijenila kvaliteta komunikacije djeteta, promatra se učestalost uspostavljanja kontakta očima za potrebe reguliranja komunikacije (Ljubešić i Capanec, 2012). Kontaktom očima djeca uspostavljaju interakciju s drugima, pokazuju interes za druge i ono što govore; izbjegavanjem pogleda pokazuju krivnju ili sram (Starc i sur., 2004). Ostvarivanje pogleda u lice, a ne, primjerice u ruku ili nogu, mnogo je bolji pokazatelj shvaća li dijete komunikacijskog partnera kao biće, a ne kao sredstvo ispunjenja njegovog zahtjeva (Ljubešić i Capanec, 2012).

3.5. *Glas*

Govor se koristi kao primarno sredstvo komunikacije kako bi govornik što kvalitetnije prenio sadržaj sugovorniku. No, glasovni se organi, osim za govor, mogu koristiti i za neverbalnu komunikaciju. Glasovni fenomen ili parajezik obuhvaća brzinu izgovora, ton glasa, naglasak i boju glasa (Rijavec i Miljković, 2002). U paralingvističke znakove Bratanić (1990) ubraja: sve popratne glasove i šumove koji se čuju uz izgovor glasova i riječi, otvoreno ili zatvoreno izgovaranje vokala, karakteristike u brzini i intenzitetu izgovaranja u

emocionalnom stanju, intonaciju izgovorene rečenice, naglašavanje pojedinih riječi u rečenici i duže ili kraće pauze među riječima. Ljudi pomoću glasa procjenjuju govornikove osobnosti kao što su dob, spol i status (Knapp i Hall, 2010). Prilikom velikog uzbuđenja, ljutnje i veselja govornici brže govore, koriste se višim tonom te većim intenzitetom glasa, dok se sporiji, niži ton i intenzitet glasa povezuje s dosadom ili depresijom (Rijavec i Miljković, 2002). Jedno od pokazatelja nesigurnosti je zastajkivanje u govoru, ponavljanje riječi ili zamuckivanje. Prema Ljubešić i Cepanec (2012) kvaliteta i složenost različitih tipova glasanja ovise o kvaliteti komunikacije. U glasanje djeteta ubrajaju se gukanje, reduplicirano brbljanje, brbljanje ili nereduplicirano brbljanje i žargon (Ljubešić i Cepanec, 2012). Kvaliteta dječjeg govora promatra se s obzirom na njegovu razumljivost, brzinu, tečnost, ritam i glasnoću (Ljubešić i Cepanec, 2012). Kako bi se procijenila kvaliteta govora, potrebno je uzeti u obzir i razvojne karakteristike djeteta.

Knapp i Hall (2010) naglašavaju važnost promatranja svih neverbalnih i verbalnih znakova, to jest multi signalnih učinaka. U tablici 1. nalaze se primjeri ponašanja, koja se procjenjuju kao topla ili hladna, od kojih je moguće prepoznati neke i u ponašanju djece. Ono što se može uočiti i kod djece je pogled očima i dodirivanje ruke kada žele svrnuti pozornost na sebe i pokazati interes za drugog, a kada ih neka tema ne zanima ili im netko govori nešto što im se ne sviđa, vrlo često okreću glavu i gledaju po sobi. Kada djeca ne mogu verbalno izraziti svoju ljutnju, mršte se ili dure, a ako je ljutnja toliko snažna, može rezultirati i fizičkim dodirrom kao štipanjem ili ugrizom. Kada dijete želi uključiti nekoga u interakciju, ono će se smješkatati, gledati u drugu osobu, kretati se prema njemu sa željom da sjedne što bliže i imati oči širom otvorene.

Tablica 1. *Podjela ponašanja* (Knapp i Hall, 2010, str. 425)

TOPLA PONAŠANJA	HLADNA PONAŠANJA
Gleda u njegove oči	Hladno pogledava
Dodiruje mu ruku	Podsmjehuje se
Kreće se prema njemu	Lažno zijeva
Često se osmjehuje	Mršti se
Odmjerava ga od glave do pete	Odmiče se od njega
Ima sretno lice	Gleda u strop
Smije se otvorenih usta	Negativne trese glavom
Ceri se	Skreće pogled
Sjeda izravno nasuprot njemu	Duri se
Podiže obrve	Pogledava po sobi
Ima oči širom otvorene	Štipa ruke
Koristi ekspresivne geste rukama dok govori	Miriše svoju kosu
Letimično pogledava	
Rasteže se	

4. RAZVOJNE KARAKTERISTIKE DJETETA OD DRUGE DO TREĆE GODINE

Djetetovo razdoblje od druge do treće godine ispunjeno je naglim razvojem i velikim promjenama u svim razvojnim područjima. Dijete postaje sve spretnije, sve više ovladava vlastitim pokretima te može verbalno komunicirati (Starč i sur., 2004). Budući da je to razdoblje velikih promjena, vidljiva je i razlika kod djeteta koje je tek navršilo dvije godine u odnosu na dijete koje se bliži trećoj godini. Kako bi u potpunosti razumjeli mogućnosti djetetove komunikacije u dobi od druge do treće godine, potrebno je cjelovito razumjeti i njegov stupanj razvoja, o kojima ovisi i stupanj djetetovih mogućnosti. Motorička spretnost koju je dijete razvilo u ovom razdoblju omogućilo mu je veću samostalnost, a razvoj govora omogućio mu je dodatnu sigurnost u sebe tijekom komunikacije i sredstvo za izražavanje mišljenja (Starč i sur., 2004).

4.1. Motoričke sposobnosti

Glavna karakteristika motoričkih sposobnosti za razdoblje od druge do treće godine je usavršavanje osnovnih oblika kretanja te postizanje ravnoteže i koordinacije (Starč i sur., 2004). Dijete s navršene tri godine ovladat će koordinacijom ruku i nogu, kretat će se unatrag i postrance, tijekom hodanja spretno će promijeniti smjer te dovoljno očvrnuti da povuče i gura igračke. Unutar motoričkih sposobnosti potrebno je dodatno se osvrnuti i na područje fine motorike, čiji razvoj odgovara jezičnom razvoju djeteta. „Kada razvoj pokreta prstiju odgovara dobi, razvoj govora je također normalan.“ (Posokhova, 2011., str. 26.) U dobi od druge do treće godine dijete može samostalno zavrtati i odvrtati poklopac, nizati kocku jednu do druge, graditi toranj od 5 te kasnije od 8 kocaka, koristiti male škare, listati stranice knjige jednu po jednu, nositi tekućinu u čaši, samo piti iz čaše, povlačiti crte olovkom, držati olovku cijelom šakom te precrtati krug (Starč i sur., 2004).

4.2. *Spoznajni razvoj*

Dijete već aktivno istražuje okolinu oko sebe, ali sada počinje spoznavati osnovna svojstva predmeta i pojava. Dijete posvećuje pažnju predmetima koji su mu zanimljivi te ga potiču na daljnje istraživanje. Razlika koja se događa unutar ovog razvojnog razdoblja je u razvoju mišljenja i pojava simboličke funkcije s kojom dijete, uz korištenje jednog predmeta u ulozi simbola, predočava drugi predmet ili pojavu (Starc i sur., 2004). Upravo razvoj simboličke funkcije doprinosi i razvoju neverbalne komunikacije djeteta te sve većem razumijevanju simbola koji su prepoznatljivi u korištenju gestama. Starc i sur.(2004) razvoj govora opisuju intenzivnim savladavanjem sintakse. Proširuje se rječnik, dijete aktivno koristi od 250 do 500 riječi, a još veći broj riječi razumije. Korištenje zamjenica JA, TI, MI postaje sve češće, zatim se proširuje i na upotrebu moje, tvoje, naše (Starc i sur., 2004). Tvorba jednostavnih rečenica postupno se nadograđuje i rečenice postaju sve složenije. „Potkraj 3. godine dijete rabi rečenicu od tri do četiri, pa i više riječi. Rabi imenice, glagole, zamjenice, čestice, pridjeve, priloge i veznike. Slaganje u rodu, broju i padežu je sve ispravnije.“ (Starc i sur., 2004, str. 104). Komunikacija djeteta u dobi od druge do treće godine biva sve razumljivija. Dijete odgovara na pitanja i vodi jednostavnije razgovore, znatiželjno je te postavlja pitanja: Tko?; Što?; Gdje?; Čije?, samostalno prepričava kratke priče ili doživljava. Tijekom igre vodi dugotrajne monologe samo sa sobom i svojim igračkama. Kao način uspostavljanja komunikacije, postavlja pitanje „Zašto?“ i, iako želi doći do objašnjenja, češće postavlja pitanje kako bi skrenulo pažnju na sebe jer ponekad i ne poslušava odgovor do kraja. U komunikaciji sve češće postavlja zahtjeve u obliku prijetnji ili žalbi, a za izražavanje svojih želja ili potreba s razvojem govora, geste zamjenjuje riječima (Starc i sur., 2004).

4.3. *Socio-emocionalni razvoj*

Druga godina djeteta je period djetetovih strahova, dijete još nije potpuno upoznalo okolinu te se boji jakih zvukova, tamnijih boja, promjena u prostoru, vremenskih neprilika, mraka, odvajanja od majke i drugih osoba. Dijete se sve više oslobađa straha od odvajanja i upoznavanja stranih lica, ali se strah od odvajanja može vratiti kada je u nepoznatoj okolini. Djeca, po uzoru na odrasle, oponašaju pozitivne načine izražavanja

emocija. Dijete je već u toj dobi razvilo dovoljno snažnu privrženost da je sposobno biti odvojeno na kratko vrijeme. Samoregulacija emocija u ovoj dobi još nije razvijena, tek je u začetcima te dijete teži trenutnom ostvarivanju želja, a na kraju druge godine počinje postupni razvoj odgode zadovoljenja želja i potreba (Starc i sur., 2004). S dvije godine dijete počinje izdvajati sebe u odnosu na okolinu te teži sve većem uspostavljanju neovisnosti i potvrđivanju vlastitog identiteta (Starc i sur., 2004; Stokes, 2000). Ovo je razdoblje i velikog prkosa, dijete istražuje granice ponašanja, frekventno krši pravila te su česti ispadi bijesa, a izražavanje emocija je u navedenim situacijama vrlo burno. Osim prkosa dijete često govori: *Ne!* ili *Neću!*, iako ponekad dijete i ne razumije u potpunosti što mu se pruža kao izbor (Starc i sur., 2004; Stokes, 2000). Interakcije s vršnjacima su sve češće, ali vrlo kratke, a interakcije su najčešće zbog ljubomore ili borbe za položaj u društvu. To su često sukobi oko željene igračke i osjećaja vlasništva, zauzimanja određenog mjesta u prostoru, naprimjer stolice ili mjesta na tepihu, te često nadmetanje za pozornost odrasle osobe (Starc i sur., 2004). Tijekom dobi od druge do treće godine počinje se pojavljivati empatija kod djeteta, ono je sposobno prihvatiti tuđu ulogu i izražavati sućut ili *globalnu simpatiju*. Dijete još ne razlikuje dobro od lošeg, već uočava krivicu ako netko drugi proglasi određene postupke pogrešnima (Starc i sur., 2004).

5. INTERAKCIJE DJETETA U IGRI

Dijete u dobi od druge do treće godine pomoću igre istražuje okolinu. Dijete uz igru otkriva svijet oko sebe te tako i ulazi u interakcije s ljudima iz svoje okoline. Sami pojam igre teško je definirati te zahtjeva interdisciplinarni pristup, ali ono što označava svaku igru jest sloboda, autonomija i kreativnost. „Za igru je karakteristično izostajanje cilja, te je ona pogodna za divergentno ponašanje, istraživanje, eksperimentiranje, iskušavanje. Tako se dijete okušava i u onim aktivnostima i procesima kojima još nije u potpunosti doraslo.“ (Duran, 2001, str. 30). Unutar igre dijete uključuje i osobe iz svoje okoline, članove obitelji, ostalu djecu i odrasle osobe. Vršnjaci u djetetovom socijalnom okruženju imaju vrlo veliku ulogu. Pomoću socijalizacije s vršnjacima, dijete „...zadovoljava potrebu za intimnošću, formira sliku o sebi, stječe socijalne vještine, uči pomagati, dijeliti i surađivati.“ (Klarin, 2006, str. 55). Kako bi dijete bilo sposobno kasnije tijekom razvoja formirati bliske i intimne odnose, mora imati razvijene socijalne vještine koje uključuju prepoznavanje znakova verbalne i neverbalne komunikacije (Klarin, 2006; Jurčević Lozančić, 2016). Dijete počinje sve češće ulaziti u interakcije te se sve češće pridružuje zajedničkoj igri. Jurčević Lozančić (2016) važnost igre u razvoju socijalne kompetencije prepoznaje kao prirodni kontekst u kojem dijete uči i razvija sposobnost usklađivanja vlastitih ciljeva i potreba s ciljevima i ponašanjima druge djece. Unutar igre djeca se sporazumijevaju naizmjenično verbalnim i neverbalnim signalima. Interakcije koje se odvijaju unutar igre teško je objasniti. Duran (2001) dječju interakciju u igri naziva specifičnom komunikacijom koja se sastoji od signala, poruka, pregovora i zahtjeva. Sustav signalizacije koji se odvija tijekom igre sadrži proksemička, kinezička i paralingvistička sredstva, koji čine metakomunikacijske funkcije (Duran, 2001). Zbog više vrsti interakcija, igra se može podijeliti i prema društvenoj složenosti: promatranje; samostalna igra; usporedna, jednostavna socijalna ili ovezujuća i suradnička igra (Starc i sur., 2004). „Poseban oblik suradničke igre je „*igra pretvaranja*“ u kojoj djeca zamišljaju svoje i tuđe emocije u različitim izmišljenim odnosima i scenarijima, što osobito poticajno djeluje na razvoj djetetove društvenosti.“ (Starc i sur., 2004, str. 49). Komunikacija u igri ovisi i o vrsti igre, igru se može podijeliti na funkcionalnu, konstruktivnu, simboličku i igre s pravilima (Starc i sur., 2004). Funkcionalna igra uključuje djetetovo istraživanje vlastitih funkcija tijela koje se razvijaju te je takva igra usmjerena prema ispitivanju svojstva predmeta. Socijalna interakcija unutar funkcionalne igre odvija se između djeteta i odrasle osobe, te se smatra kako je igra proizašla kao produkt socijalne

interakcije (Duran, 2001). Unutar konstruktivne igre materijal se oblikuje s ciljem djetetova prihvaćanja onoga što je napravilo kao rezultat uloženog truda, i usko je povezana sa simboličkom igrom, a rezultat koji je nastao iz konstruktivne igre, ima značenje samo za dijete (Mendeš, Marić, Goran, 2020). Simbolička igra je prema Piagetu oblik reprezentacije stvarnosti. Piaget smatra kako je razvoj individualnih simbola „...osnova za razvoj socijalnih simbola i za komunikaciju sa socijalnom okolinom.“ (Duran, 2001, str. 18). Šagud (2002) simboličku igru povezuje s pojmom simboličke funkcije, to jest razvojem sposobnosti reprezentacije. Ono što je bitna karakteristika simboličke igre je početak razvoja apstraktnog mišljenja jer se dijete koristi gestama, zvukovima i objektima da bi reprezentiralo događaje ili objekte (Šagud, 2002). U simboličkoj igri dijete prevladava spoznajni egocentrizam prihvaćajući razne uloge, čime se spoznajno i emocionalno decentrira (Duran, 2001). Igre s pravilima pojavljuju se tek u kasnijoj dobi, stoga se kao najčešći oblik igre, u kojima se razvija komunikacija, nameće simbolička igra. Dijete pomoću igre prevladava mnoge prepreke i razvija svoje mogućnosti u raznim interakcijama.

5.1. Pokazivanje emocija

U interakciji s okolinom dijete u dobi od druge do treće godine vrlo će izražajno pokazati kako se osjeća. Dijete želi pokazati kako se osjeća i usvojilo je pokazivanje temeljnih emocija. Dijete najčešće pokazuje osjećaj sreće, srama, straha, tuge i ljutnje. Kada se dijete posrami, ono će uhvatiti blisku osobu za ruku, stisnuti se uz blisku osobu, sakriti pogled od nepoznate osobe te prekriti oči pod pretpostavkom da će tada nepoznata osoba nestati jer ju ne vidi, te je vidljivo crvenilo na obrazima (Hrvoj, 2019). Djetetov prkos može se prepoznati po bezizražajnom licu, ono pokušava proći ili zaobići osobu koju izaziva, prekrizilo je ruke na prsima čime pokazuje kako ne prihvaća što mu se govori, ne zaustavlja se na upute te ljutitim koracima kreće prema osobi i unosi se u lice. Kada dijete postane frustrirano, počne teško disati, stisne šake, njiše se lijevo-desno ili naprijed-natrag, škrguće zubima te počinje bacati stvari. Osim po osmijehu djetetovu sreću prepoznaje se i u izraženim pokretima tijela, zanimanju za okolinu, poticanju bliskih dodira i uspostavljanju kontakta očima. Djetetova se tuga može prepoznati po spuštenim ramenima, gubljenju interesa za okolinu, suzama, potrebi za zagrljajem, odbijanju razgovora (Hrvoj, 2019). Oko treće godine dijete postaje zrelije, a njegov govor tijela počinje sve više nalikovati na ponašanje odrasle osobe (Hrvoj, 2019).

6. ISTRAŽIVANJE

Razvojne karakteristike djeteta u dobi od druge i treće godine ukazuju na nezrelost prilikom formiranja složenijih vršnjačkih odnosa te na vrlo kratko zadržavanje u interakciji s drugom djecom (Starč i sur., 2004). Karakteristika ovog razdoblja je upravo početak usvajanja djetetovih socijalnih vještina i razvoja socijalne kompetencije. Tijekom godine dana dijete prolazi velike promjene u svim segmentima razvoja. Uvidom u dostupnu literaturu uočen je nedostatak istraživanja koja ukazuju na povezanost između razvojnih karakteristika i neverbalne komunikacije djeteta.

6.1. *Cilj istraživanja*

Cilj ovog istraživanja je utvrditi zastupljenost neverbalne komunikacije u djeteta u dobi od druge do treće godine prilikom interakcije s drugom djecom. Istraživanje je usmjereno na uočavanje postojanja zajedničkih karakteristika neverbalnih znakova koje djeca koriste te na pitanje napreduje li razvoj neverbalnih znakova u skladu s dobi.

6.2. *Metoda istraživanja*

Za potrebe istraživanja usmjerene prema dobivanju detaljnijeg uvida u zastupljenost neverbalne komunikacije djeteta u dobi od druge do treće godine uključena je grupa roditelja koja je u periodu od tjedan dana promatrala vlastito dijete tijekom igre s drugom djecom. Prije početka promatranja roditelji su dobili letak izrađen za potrebe ovog istraživanja o neverbalnoj komunikaciji (slika 1.), kao i kratke upute u svrhu dodatne informiranosti o onome što je tema promatranja. Nakon tjedan dana praćenja djeteta, proveden je individualni intervju s roditeljima temeljen na njihovim zapažanjima. Jedna od prednosti intervju je naglašena interakcija u formiranju znanja tokom prikupljanja podataka (Halimi, 2013).

Slika 1. Letak o neverbalnoj komunikaciji

Napomena. Letak je izrađen za potrebe istraživanja te je autorski rad.

6.3. Sudionici istraživanja

Sudionici su pozvani na sudjelovanje u istraživanju putem društvenih mreža i usmenim putem. Na upućeni poziv odazvalo se 5 roditelja, odnosno majke. S ciljem olakšavanja komunikacije između istraživača i roditelja sve su upute bile poslane putem aplikacije WhatsApp uz prethodni pristanak roditelja. Intervjui su provedeni putem videopoziva putem WhatsApp aplikacije te su ujedno i snimani radi kasnije transkripcije. Tijekom istraživanja troje je roditelja promatralo djecu koja su nedavno navršila dvije godine, a dvoje roditelja je promatralo djece koja će uskoro napuniti tri godine. Jedan sudionik promatrao je blizance. Osmišljena pitanja bit će navedena u analizi kao i svi odgovori roditelja. Svi odgovori

roditelja bit će označeni kraticom R i brojem kako bi se mogli povezati odgovori istog roditelja. Roditelji koji su označeni R1, R2 i R3 su roditelji djeteta koje je nedavno napunilo dvije godine, a roditelji označeni R4 i R5 imaju dijete koje će uskoro napuniti tri godine, uz napomenu da sudionik R4 ima blizance. U tablici 2. nalaze se podaci o roditeljima: mjesto stanovanja, dob roditelja i dob djeteta.

Tablica 2. *Podaci o ispitanicima*

Red/br	Ispitanik	Mjesto stanovanja	Dob roditelja	Dob djeteta
1.	R1	Imotski	25	25 mjeseci
2.	R2	Lipik	35	26 mjeseci
3.	R3	Pakrac	34	27 mjeseci
4.	R4	Korčula	27	32 mjeseca
5.	R5	Zagreb	35	32 mjeseca

6.4. *Postupak*

Istraživanje je provedeno u kolovozu i rujnu 2022. godine. Tijekom procesa istraživanja uzeta su u obzir sva etička načela istraživanja. Roditelji su potvrdili pristanak na sudjelovanje u istraživanju o kojem su bili detaljno upoznati na samom početku. Prezentirana im je tema, cilj i metoda istraživanja, usmeno i putem letka. Vodeći se zadovoljavanjem svih etičkih načela istraživanja, roditelji su upoznati s mogućnošću odustajanja od istraživanja u svakom trenutku. Prije početka istraživanja roditelji su posebno upoznati sa zaštitom osobnih podataka i anonimnošću te su prije intervjua dali usmeni pristanak na snimanje intervjua u svrhu daljnje obrade podataka. Početkom istraživanja roditelji su dobili kratke upute na što da posvete više pažnje kako bi kasnije tijekom intervjua odgovorili bili što opširniji. Uz kratke upute roditelji su dobili i podsjetnik u obliku letka (slika 1.) koji daje smjernice na što je potrebno posebno

obratiti pažnju. Letak je izrađen samo za potrebe istraživanja. Roditelji su se mogli obratiti istraživaču u svakom trenutku tijekom istraživanja ako su imali dodatnih pitanja ili ako je postojala zabrinutost za pojedino područje istraživanja. Nakon tjedan dana promatranja neverbalne komunikacije djeteta, održani su intervjui s roditeljima putem aplikacije WhatsApp koristeći se alatom, odnosno videopozivom. Prosječno trajanje pojedinačnih intervjua bilo je 15 minuta. Odluka o održavanju intervjua u online okruženju potaknuta je dislociranosti sudionika. Nakon održanih intervjua pristupa se njihovom transkribiranju te analizi podataka.

6.5. *Analiza rezultata*

Za potrebe intervjua kreirano je šest pitanja koja se referiraju na neverbalnu komunikaciju djece iz roditeljske perspektive. Za početak intervjua roditeljima je postavljeno općenito pitanje kako bi se dobio uvid u ono što su roditelji prvo primijetili od znakova neverbalne komunikacije.

Pitanje: 1. Koje neverbalne znakove uočavate i prepoznajete kod vašeg djeteta?

R1: „Primijetila sam kako zna prekriti usta s obje ruke kada je iznenađen u igri, puno se smije, voli se grliti s drugom djecom. Ne izgovara još dobro riječi, ali zna pričati na nekom svom jeziku. Još sam primijetila da zna staviti ruku na usta pa kao pokazuje da razmišlja.“

R2: „Kad se srami, malo spusti glavu prema dolje, kad se ljuti, namršti se i prekriži ruke. Kad je jako sretna i uzbuđena, onda osim što se smije počne i skakati.“

R3: “Osmijeh, zagrljaji, kad je netko nepoznat, stavlja ruke u usta, grize prste. Često zna i pokazivati prstom kao ne-ne i maše s glavom da ili ne.“

R4: „Uspjela sam prepoznati skoro sve neverbalne znakove kod njih kao što su bili na letku. Gledaju se u oči, ona pogotovo ima izražajne izraze lica, pa se zna praviti kao da je sramežljiva i pokrije oči ili se pravi da je iznenađena, pa stavi ruke na obraze.

Jedan od oblika neverbalne komunikacije kod njih je i tuča, često se sukobljavaju, a zagrlje se kad ih pitaš. Nekad se drže za ruke, ali stalno se gledaju tijekom igre i prate jedan drugog.“

R5: „Najviše što prepoznajem kod moje trogodišnjakinje je da puno pokazuje kao ja, moje i, zapravo oponaša moje ponašanje. Kad sam ljuta pa povisim ton, ili kad je nešto milo i drago pa onda tako i ona priča nježnim glasom, takva je prema svima i nagne glavu prema naprijed. Kad se posvađa s nekim, onda stavi ruke naprijed i ispusti onaj ljutiti *MMM!* pa se zna beljiti tada. Kada vidi nešto lijepo i slatko, onda stavi ruke ispod glave, prije spavanja mi imamo neki običaj naš pa mene pomiluje po glavi.“

Prema odgovorima roditelja može se zaključiti da sva djeca imaju iste obrasce neverbalnih znakova. Većinom je to izražavanje osnovnih emocija, kao što su sreća, ljutnja, tuga, strah (Knapp i Hall, 2010; Hrvoj, 2019). Što su djeca bliže trećoj godini, vidljivo (R4, R5) je da proširuju svoju neverbalnu komunikaciju i uvode sve više neverbalnih znakova istovremeno, poput tona glasa, gesta i ekspresija lica. Djeca koja će uskoro napuniti tri godine koriste neverbalnu komunikaciju i za opisivanje pojava u blizini (Knapp i Hall, 2010; Tatković i sur., 2016).

Pitanje: 2. Koristi li u igri s drugom djecom neverbalnu i verbalnu komunikaciju?

R1: „Pokušava pričati iako još ne zna, ali izgovara stalno neke glasove poput *njanjanja* i smije se, a druga djeca kao da ga razumiju, pa zajedno se igraju i onda u igri oponašaju neke zvukove, sada se često igra dodavanja autića i onda se cijelo vrijeme smije s prijateljem i rade različite grimase dok se dodavaju.“

R2: „Pošto je ona tek sad počela pričati, ona stalno govori i pokazuje rukama dok priča, kad nešto želi, ona to traži, takva je barem s bratom budući da i nema toliko prilike još se igrati s drugom djecom jer ne ide u vrtić. Mislim da se više verbalno izražava jer kad nešto ne želi, kaže *neću* ili *ne dam*, a onda rukama to još pokazuje prstom.“

R3: „Priča i pokazuje rukama kada nešto objašnjava, podjednako dok priča i pokazuje ili ako nešto ne može objasniti, pa onda objašnjava rukama ili pokazuje na što misli prstom. U odnosu na prije puno jasnije pokazuje kada je ljuta, tužna, prestrašena.“

R4: „Više pričaju sada, ali znaju mahati s rukama dok pričaju i ako ih zanima nešto, onda će gledati, a kada se svađaju, deru se pa znaju gurnuti jedan drugog. Rekla bi da svakako sad više pričaju, ali i dalje sve te geste pokazuju i izraze lica. Ona više priča od njega, ali i pokazuje puno izražajnije ekspresije kao da je mala glumica, a on kada vidi da je ona dobila dobru reakciju od drugih, počne je oponašati.“

R5: „U igri uvijek koristi i verbalnu i neverbalnu komunikaciju. U igri će neke radnje uvijek prije pokazati neverbalnom komunikacijom jer joj je jednostavnije, ali i priča tijekom igre.“

Roditelji su navodili da će se dvogodišnje djetete (R2; R3), koje je tek nedavno ovladalo govorenjem, više truditi verbalno izraziti s ciljem da pokaže što sve zna reći, ali je neverbalna komunikacija jednako zastupljena kao dodatna podrška dječjem govoru (Rijavec i Miljković, 2002). Djeca koja su bliže trećoj godini (R4; R5) koriste verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Još uvijek je neverbalna komunikacija jedan od primarnih načina izražavanja emocija kao, naprimjer, kod blizanaca (R4) koji uključuju nasilni dodir jer još ne izražavaju svoje emocije verbalno.

Pitanje: 3. Kako izgleda djetetova interakcija tijekom igre?

R1: „Prati drugu djecu, oponaša što druga djeca rade, zajedno trče i skaču. Stalno gleda drugo dijete što radi, pa kad priča, onda se smije i veseli se kada mu netko priđe da se igraju zajedno.“

R2: „Ona voli da se igra zajedno, stalno surađuje s drugim djetetom. Kada tijekom igre joj odgovara, smješka se, kad joj ne odgovara, pokaže da je ljuta, namršti se i stoji u mjestu ili preklopi ruke, što ni ne znam gdje je to vidjela. Dugo se voli igrati s bebama pa i oponaša onda odrasle pa draga bebu, pa joj da poljubac u čelo, nosi je, hrani, a kada joj se u igri pridruži stariji brat, onda njemu govori što da radi.“

R3: „Kada se igra, pokazuje da je sretna i smije se, a kada je ljuta ili ako nešto ne može, onda plače pa vrišti ili vuče, trudi se da dobije ono što želi. Jako se voli igrati oponašanja pa kad vidi tatu kako radi smiješne face, onda ih ona ponavlja, ili se voli igrati i doktora, pa kuhara i brine o bebama, tu i nama naredi što da radimo. S drugom djecom voli trčati, skakati, dodavati loptu, znaju skupljati kamenčiće zajedno pa graditi.“

R4: „On se zna često naljutiti pa se namršti ili vidi nešto što mu sestra ima pa on to odmah želi i onda počne lupati nogama o pod ako to ne dobije. Ona se uvijek smije i često zna vrištati i glasno se smijati od uzbuđenja i uvijek će prići drugima. Ako im nešto smeta ili im se ne sviđa, igra uzet će igračku i maknut će se. Vole zajedničku igru s drugom djecom i znaju graditi zajedno pa srušiti to, uvijek se trude uključiti drugo dijete u igru.“

R5: „Ona je uvijek sretna, pogotovo kad vidi nešto što joj se jako sviđa, čini mi se da je jako ekspresivna i uvijek to pokazuje rukama i na licu joj se vidi. Na njoj je jako lako prepoznati kako se osjeća. Isto kada joj u igri nešto zasmeta, ona će sama to reći. Baš nedavno je u igri s drugim djetetom igrala se sa strane i on ju je pozvao da ide skakati s njim na trampolin i ona nije htjela, stisnula se onako i preklopila ruke na prsa, pustila glavu malo i rekla *ne, neću, bojim se*. Otvorena je i sa svakim djetetom pronađe neku zajedničku igru.“

Prema iskazima roditelja, tijekom igre sva djeca pokazuju znakove sreće. U igri s drugom djecom često promatraju i ponašanje drugih (R1; R3), koje zatim oponašaju i time usvajaju nove modele ponašanja koji potiču razvoj socijalnih kompetencija (Jurčević Lozančić, 2016). U konstruktivnoj igri djeca (R4) zajedno grade i sudjeluju u stvaranju nečega, uživaju promatrati građevinu kako pada i ponovno je izgraditi, čime dijele zajednička iskustva (Mendeš, 2020). Simbolička igra postaje sve složenija (R2; R3), već je prisutna podjela uloga i postizanje dogovora, što je poticajno područje za razvoj dobrih komunikacijskih vještina (Šagud, 2002).

Pitanje: 4. Postoji li promjena u neverbalnoj komunikaciji unutar igre kada je dijete napunilo dvije godine i sada? (za djecu koja imaju više od 30 mjeseci)

R4: „Postoji razlika, počeli su se više koristiti neverbalnom komunikacijom u igri u odnosu na prije. Prije su se više čak igrali skupa, sada se najčešće igraju odvojeno jer imaju različite načine igre pa se dosta svađaju. U igri s drugom djecom se igraju svi skupa, ali se može vidjeti kao da se bore za pozornost druge djece pa im donose igračke, pa ih nasmijavaju, kada se zajedno smiju onda uvijek se počnu smijati još i glasnije. Vrlo su nježni prema drugima, znaju ih i pomilovat po glavi, zagrliti i uključuju ih što više u igru, ali zajedno kad se igraju često to preraste u borbu za pozornost.“

R5: „Vidi se razlika u odnosu na prije, sada je i ta igra s drugom djecom postala puno dugotrajnija i smislenija. Prije je sjedila samo pokraj drugog djeteta i nije se uključivala u igru već je radila nešto svoje, a sada se može sa svima igrati i uvijek pazi da je svima ugodno pa pokušava im objasniti nešto zašto to tako mora biti. Sada se i sama zaigra, s bebom kad se zaigra pa je mazi, nosi, hrani ista je tako i prema životinjama, ljudima, stvarno je puna empatije za druge.“

U intervju s roditeljem blizanaca zanimljivo je što nije česta zajednička igra (R4), ali u igri s drugom djecom svi se zajedno igraju. Prema razgovoru s roditeljem može se zaključiti kako se međusobno žele izboriti za veću pozornost kada sudjeluje još jedno dijete u igri. Žele privući pozornost korištenjem raznih gesti koje pokazuju kako su otvoreni za igru. Oba su roditelja (R4;R5) potvrdila da su interakcije djeteta u igri postale složenije i dugotrajnije, česta je neverbalna komunikacija u svrhu potvrde redoslijeda u igri, dodavanja novih elemenata, izražavanja djetetova uzbuđenja tijekom igre (Starc i sur., 2004).

Pitanje: 5. Koja je najčešća svrha djetetove neverbalne komunikacije? (izražavanje emocija, postavljanje pravila u igri, odobravanje ili neodobravanje tijekom igre)

R1: „Najčešće namješta igru kako njemu paše i zna uzeti igračku sebi od druge djece, ako mu se nešto ne sviđa dođe k meni. Nije plačljiv, ali zna napraviti kao onaj plačljivi izraz gdje donju usnu istakne, ali isto kad ne želi predati igračku drugom djetetu, vuče ju“.

R2: „Ona kad se igra, više voli da bude po njezinom, mi je najčešće zovemo šefica jer kad se igra, voli da je po njezinom pa se često naljuti i prvo pokuša sama se izboriti za sebe, a onda ako ne uspije dolazi do mene pa kaže da joj je netko uzeo igračku. Voli kad se igra s drugom djecom, neće ona sad sjest pokraj drugog djeteta i igrati se sama, već će se pridružiti u igri. Pokazuje da se slaže s igrom, klima glavom gore-dolje.“

R3: „Najčešće zna nametati svoj tijek igre, ovisi s kime se igra i kako procijeni tko će joj popustiti. Prati stariju djecu kako se igraju, pa ih oponaša. Mora ona sve uvijek kao i drugi. Kada joj se nešto ne sviđa to i pokaže negodovanjem ili počne vući.“

R4: „Sada oni često govore kako se žele igrati i pokazuju prstima gdje nešto treba staviti ili nadodati. Znaju, kada se rastuže i počnu plakati, ići do druge osobe kako bi ih utješila, ako ih na primjer ja ne želim uzeti u naručje jer su napravili nešto što ne smiju. Pogotovo dječak voli dati do znanja kada je ljut pa zna i stisnuti šake, namrštitu lice i glasno se derati, dok ona nije takva i ima puno blaže reakcije i ne toliko česte, ali ga već sada zna zadirkivati kako bi ga razljutila.“

R5: „Mislim da je neverbalna komunikacija njima ključ za pokazivanje kako se oni osjećaju i zapravo i kao pokazatelj odobravaju li ili ne neko ponašanje ili način igre. Ona zapravo vrlo jasno daje do znanja kada nešto ne želi.“

Najčešći razlog djetetove neverbalne komunikacije je izražavanje emocija, osobito ljutnje ili tuge jer tada traže utjehu od drugih (Starc i sur. 2004). Kada njihovi prijedlozi nisu prihvaćeni, često se povlače iz igre i traže pomoć roditelja (R1; R2; R3; R4). Kako bi dodatno izrazili svoje osjećaje, počnu plakati, vikati, mrštiti se i stiskati šake (Hrvoj, 2019). U igri djeca također procjenjuju mogu li nametnuti svoj način igre ili će se morati prilagoditi. Promatraju drugu djecu prije ulaska u igru kako bi procijenili mogu li im se pridružiti te rade procjenu drugih kao poželjnog ili nepoželjnog suigrača (Šagud, 2002).

Pitanje: 6. Ponaša li se dijete drugačije ako se igri pridruži nepoznato dijete? Ima li veću potrebu za neverbalnom komunikacijom ili se povlači?

R1: „Ponaša se isto, on prilazi svakom djetetu i krene ih grliti. Pogleda u njih i počne pričati tim svojim jezikom, smije se. Češće čak voli zagrliti curice i najčešće se druga djeca iznenade kad im on dotrči do njih i zagrli ih.“

R2: „Na prvu se prvo malo posrami, spusti glavu, traži da je se uzme, ali kad joj se objasni da je došla se igrati s drugom djecom, odem s njom i brzo se ona zaigra s drugom djecom i mogu se ja onda maknuti, ne moram biti uz nju.“

R3: „Zna se povući malo dok se ne opusti, pa spusti glavu i stavlja ruku u usta ili se povuče sa strane, ali to je kratko. U početku ne priča toliko, više pokazuje rukama ili nekim drugim znakovima, a kasnije počne pričati.“

R4: „Kada vide drugo dijete, odmah mu žele prići, počnu vikati i pozdravljati ga, grle i ljube drugu djecu, stalno se razmjenjuju oko igračaka i ne srame se uopće prići drugima. Mislim da počnu više pričati kada su s novim djetetom jer mu žele pokazati šta sve znaju.“

R5: „Kada vidi prvo neko novo dijete, pogleda i priđe te ih pozdravi i mahne. Ona odmah prihvati drugu djecu, kao i ovo ljeto kad smo bili na moru, ona je odmah prihvatila i djecu koja su govorila drugim jezikom i oni su se savršeno sporazumjeli. Ona njima zna pružiti igračku i reći *izvoli* i, iako je ne razumiju što je izgovorila, opet su razumjeli što im je željela prenijeti.“

Prema iskazima roditelja može se zaključiti da svako dijete drugačije reagira kada se u njegovom okruženju nalazi nepoznato dijete. Dio djece zastane (R2; R3) i posrami se na početku, a to pokazuju skrivanjem iza roditelja (R3), traženjem da ih se uzme u naručje (R2), stavljanjem prstiju u usta ili spuštanjem glave (R3). Nakon nekog vremena promatranja i uz podršku roditelja, djeca se opuste i priključe igri s nepoznatim djetetom (R2;R3). Djeca koja se ne srame često prva prilaze drugom djetetu s osmijehom, žele ga zagrliti ili poljubiti i donijeti mu igračku (R1; R4; R5). Prema odgovorima roditelja ne može se potvrditi da dob djeteta ima utjecaj na sramežljivost (R4; R5), već ovisi o djetetovim socijalnim

kompetencijama (Jurčević Lozančić, 2016). Sva djeca pokazuju poznate neverbalne znakove sramežljivosti, isto kao što pokazuju i znakove dobrodošlice.

6.6. *Zaključna razmatranja*

Nakon analize svih podataka može se potvrditi kako je neverbalna komunikacija djeteta u dobi od druge do treće godine života u velikom omjeru zastupljena tijekom igre. Problematika promatranja neverbalne komunikacije je što se ne mogu svi neverbalni znakovi uočiti jer se odvijaju prebrzo (Knapp i Hall, 2010). Za potrebe ovog istraživanja nije bilo potrebno promatrati pojedini neverbalni znak, već tijekom neverbalne komunikacije unutar interakcija s drugom djecom u igri. Istraživanje je potvrdilo kako je vidljiva promjena u neverbalnoj komunikaciji djeteta koje je navršilo dvije godine i djeteta koje će uskoro navršiti tri godine. Prema iskazima roditelja djeca pokazuju svoje emocije. Najizraženiji neverbalni znakovi su kada dijete pokazuje ljutnju, stišće dlanove, namršti obrve ili nos, lupa nogama o pod, ispušta glas ili viče kako bi pokazalo svoju frustraciju. Izražavanje ljutnje često rezultira dodirima, to jest udaranjem, lupanjem, potezanjem (R3; R4; R5) koje se smatra nepoželjnim ponašanjem te je potrebno poticati djecu na prepoznavanje i verbaliziranje emocija.

Osjećaj tuge je najčešće popraćen suzama i pozivanjem roditelja da se uključi u igru, utješi dijete i riješi nastali sukob (R2, R3, R4.). Osmijeh je potvrda sreće koja se prepoznaje i kod djece, osobito u igri, uzbuđenje oko pojava ili predmeta pokazuju skakanjem. Neverbalna komunikacija se razvija zajedno s verbalnom komunikacijom, što može potvrditi i primjer roditelja djece starije od 30 mjeseci (R4; R5) koji potvrđuju da su djeca počela primjenjivati i nove neverbalne znakove koje su usvojili promatranjem iz svoje okoline. Pokazivanje gestama i mimikom, poput naslanjanja glave na ruke, osmjehivanja, pogleda usmjerena na objekt te izražavanja nježnim ili povišenim tonom glasa i usklicima, dijete opisuje uzbuđenje oko predmeta ili pojave (R5). Zagrljajima, držanjem za ruke, poljupcem u obraz i drugim vrstama bliskog dodira djeca pokazuju bliskost prema drugima i služe se dodirima kao oblikom pozivanja drugih u interakciju (R1; R4; R5).

Praćenje interakcija među blizancima pokazalo je emocionalnu potrebu djeteta za dokazivanjem i privlačenjem pozornosti na sebe (R4). Kako bi privukli pozornost na sebe, promatraju drugoga u igri. Kada prepoznaju ponašanje koje izaziva pozitivne reakcije od okoline, počnu ga oponašati. Vrlo je česta gesta djeteta koje donosi igračke novim

sudionicima u igri, čime ih žele pozvati u zajedničku igru. Izostanak sporazumijevanja verbalnom komunikacijom djeca zamjene neverbalnom te im to ne predstavlja prepreku u zajedničkoj igri (R1; R5). Postojanje razvojnih razlika neverbalne komunikacije djeteta najizraženije je u trajanju i složenosti interakcija. Razvojem djeteta je sposobno posvetiti više pažnje odnosima, želi ih nadograđivati, razvijati suradnju i zajedno istraživati (R4; R5) (Starč i sur., 2004). Velika se pozornost pridaje igri koja doprinosi djetetovom cjelokupnom razvoju te dopušta da djeteta pomoću interakcije u igri ispituje obrasce ponašanja koje je opazilo u svojoj okolini i istražuje različite načine ponašanja koji su društveno prihvatljivi (Jurčević Lozančić, 2016). Prema dobivenim rezultatima istraživanja bitno je i istaknuti neke nedostatke, kao što je nemogućnost istraživača da prisustvuje promatranju djece u igri zbog različitih mjesta stanovanja ispitanika. Kao još jedan nedostatak izdvaja se i nedovoljna educiranost roditelja o neverbalnoj komunikaciji, koju je istraživač želio nadomjestiti izradom letka. Cilj letka bio je educirati roditelje te pružiti kratke i sažete informacije o neverbalnoj komunikaciji kako bi se spriječio pad motivacije koji bi bio moguć predstavljanjem velike količine informacija o toj temi. Za vrijeme intervjua istraživač je postavljanjem dodatnih pitanja poticao roditelje na dublje razmišljanje te davanje što opširnijih odgovora. Jedna od prednosti roditeljskog promatranja djeteta jest osvještavanje roditelja o neverbalnoj komunikaciji i tome koliko ona doprinosi boljem razumijevanju djeteta.

ZAKLJUČAK

Provedbom istraživanja utvrdilo se kako se neverbalna komunikacija nastavlja razvijati i postajati sve složenijom s razvojem govora. Djeca počinju prepoznavati neverbalne znakove iz okoline i oponašati ih unutar odgovarajuće situacije. U različitim vrstama igara dijete uspostavlja različite interakcije, a vrste interakcija koje dijete ostvaruje ovise i o njegovim komunikacijskim vještinama te karakteru. Prema rezultatima istraživanja vidljivo je kako roditelji prepoznaju osnovne neverbalne znakove kod djeteta, kao što su osmijeh, plač, mrštenje obrva, spuštanje pogleda, zagrljaj i poljubac, lupanje nogama ili rukama, povlačenje i pogled. Budući da je većina neverbalne komunikacije izvan kontrole djeteta, potrebno ju je pravilno tumačiti. Osvještavanje i pravilno tumačenje neverbalnih znakova može poslužiti kao osnova za usavršavanje komunikacijskih, te u konačnici i socijalnih vještina, te uspješnu adaptaciju djeteta u njegovu okolinu. Budući da se dijete od druge do treće godine života nalazi u razdoblju naglog razvoja, potrebno je pružiti pravilnu podršku njegovom razvoju, čemu doprinosi neverbalna komunikacija. Djeca usvajaju sve složenije neverbalne znakove, poput postavljanja prsta na lice čime žele pokazati kako razmišljaju; u svađi s drugim djetetom počnu se beljiti; oponašaju geste i izraze lica koji se koriste za opisivanje nečega što smatraju lijepim i što im se sviđa; ponavljaju neverbalne znakove kod kojih su prepoznali reakciju okoline; smiju se zajedno; počinju pojačavati ton smijeha i nadograđivati interakciju dodatnim gestama i mimikom. U igri promatraju drugu djecu, procjenjuju ih, uočavaju neverbalne znakove i odgovaraju na njih u skladu s vlastitim željama i potrebama. U situacijama kada se ne ostvaruje verbalna komunikacija, naprimjer kada djeca upoznaju djecu iz druge države ili dijete još ne priča, oni prepoznaju dijete koje se želi igrati te mu prilaze, dodaju igračku, zajedno se igraju i dogovaraju oko igre korištenjem neverbalnih znakova.

Interes za vršnjačkom interakcijom postaje sve veći, počinju se nadopunjavati u konstruktivnoj i simboličkoj igri. Prilikom konstruktivne igre djeca nadopunjuju igru unošenjem novih elemenata, zajedničkim stvaranjem, održavaju komunikaciju kontaktom očima, daju potvrde ili reagiraju gestama i mimikom u negativnom smislu ako im se ne sviđa daljnji tijek igre. Česte su konfliktne situacije koje kod djeteta izazivaju ljutnju ili tugu. Sva djeca vole kada se igra odvija prema njihovim pravila te u ovom razdoblju počinju razvijati tehnike pregovaranja ili geste razmjene igračkaka koje bi smanjile pojavu burnih emocionalnih reakcija. Dijete vrlo jasno daje do znanja kada je ljuto ili tužno te traži utjehu odraslih. Iako djeca neverbalnim znakovima pokazuju kada se osjećaju frustrirano ili povrijeđeno, ne

smatraju to dovoljnim te dolazi do guranja, povlačenja igračka ili osobe, udaranja rukama i nogama, što se smatra nepoželjnim oblicima ponašanja. Posebno su česti konflikti tijekom igre kod blizanaca zbog čega se sve češće igraju samostalno, a dolaskom drugog djeteta u igru, pristaju na zajedničku igru. Mogući razlog čestih konfliktata u igri kod blizanaca je potreba za privlačenjem pozornosti na sebe. Budući da je dječak jači od djevojčice, on često želi preuzeti igru koju je ona započela jer mu se to svidjelo, djevojčica se povlači jer zna da je slabija i pronalazi drugu igru. Djevojčica je, budući da je slabija od dječaka, razvila drugačiji način privlačenja pozornosti usvajanjem i korištenjem novih neverbalnih znakova, zauzimajući se za sebe u situacijama za koje procijeni da je u njima jača. Osim blizanaca, kod kojih je posebno izražena potreba za pozornosti jer su iste dobi i odrastaju zajedno, druga djeca također imaju potrebu za dokazivanjem, te prema neverbalnoj komunikaciji procjenjuju mogućnosti drugih i uspoređuju ih s vlastitima kako bi ostvarili svoj cilj. Dijete razvija neverbalnu komunikaciju ulaženjem u interakcije s drugom djecom, procjenjivanjem sposobnosti drugih proučavajući neverbalne znakove, istraživanjem i unošenjem novih elemenata u igru, promatranjem reakcija sudionika i pokazivanjem otvorenosti za zajedničku igru. Prema iskazima roditelja najveća razlika u odnosu na igru djeteta koje će uskoro napuniti tri godine je češća zajednička igra, duže trajanje zajedničke igre, uvođenje sve složenijih elemenata u igru te sporazumijevanje verbalnim i neverbalnim znakovima koji su također napredovali.

Zbog načina provedbe istraživanja, nije moguće opisati svaki pojedini neverbalni znak koji su roditelji prepoznali, ali može poslužiti kao poticaj za opširnijim i detaljnijim nastavkom istraživanja neverbalne komunikacije. Suradnja između istraživača i roditelja potaknula je i roditelje da posvete više pozornosti neverbalnim znakovima i da uspješnije tumače djetetovo ponašanje. Pravilnim tumačenjem neverbalnih znakova mogu se bolje razumjeti mnoge djetetove potrebe, emocionalno stanje i vrsta odnosa u kojoj se dijete nalazi. Razvojem vještine iščitavanja neverbalnih znakova doprinosi se jasnijem i boljem razumijevanju djeteta.

LITERATURA

- Acredolo, L.P. i Goodwyn, S. (1996). *Baby signs*; Chicago: Contemporary.
- Bavelas, J.B., Chovil, N., Lawrie, D. i Wade, A. (1992). Interactive Gestures. *Discourse Processes* 15, 469-489..
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija* : prijevod 8. izdanja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bratanić, M. (1990). *Mikropedagogija : Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Duran, M. (2001). *Dijete i igra*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Eibl-Eibesfeldt, I. (1973). *The expressive behavior of the deaf-and-blind born*. U M. von Cranach, i I. Vine (ur) *Social communication and movement*. New York: Academic Press.
- Ekman, P. i Friesen, W.V. (1969). *The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding*. *Semiotica*, 1, 49-98.
- Ekman, P. i Friesen, W.V. (1975). *Unmasking the face*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Farber, S.L. (1981). *Identical twins reared apart: A reanalysis*. New York: Basic.
- Halmi, A. (2013). *Kvalitativna istraživanja u obrazovanju*. *Pedagogijska istraživanja*, 10 (2), 203-217. Preuzeto 6.9.2022. s <https://hrcak.srce.hr/129605>
- Hrvoj, V. (2019). *Neverbalna komunikacija*. *Djecahr*. Preuzeto 20.8.2022 s: <https://djeca.hr/roditeljstvo/govor-tijela-djeteta/>
- Jukić, S. i Nadrljanski, M. (2015). *Komunikologija*. Split: Redak.
- K. Reardon , K. (1998). *Interpersonalna komunikacija – Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu - Roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko, Naklada Slap, Sveučilište u Zadru.
- Klarin, M. (2017). *Psihologija dječje igre*. Zadar, Sveučilište u Zadru.
- Knapp, M. L. i Hall, J. A. (2010). *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Kopas Vukašinović, E. (2009). *Nonverbal signals used by the preschool child*, *Odgojne znanosti*, vol. 11., br. 1. Preuzeto 5.9.2022. s <https://hrcak.srce.hr/40024>
- Ljubešić, M. i Ceganec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna?. *Logopedija*. 3 (1), 35-45.
- Mendeš, B., Marić, L. i Goran, L. (2020). *Dijete u svijetu igre: Teorijska polazišta i odgojno-obrazovna praksa*. Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Moriss, D. (1977). *Manwatching*. New York: Random House.
- Oster, H., Hegely, D. i Nagel, L. (1992). Adult judgments and fine-grained analysis of infant facial expressions: Testing the validity of a priori coding formulas. *Developmental psychology*, 28, 1151-1131.
- Posokhova, I. (2011). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Zagreb: Ostvarenje d.o.o.
- Preuschoft, S. (1995). „*Laughter*“ and „*smiling*“ in *Macaques: An evolutionary perspective*. Utrecht, Netherlands: University of Utrecht.
- Rijavec, M. i Miljković, D. (2002). *Neverbalna komunikacija: jezik koji svi govorimo*. Zagreb: IEP.
- Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B. i Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi : priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Stokes S. E. (2000). *Kurikulum za jaslice : razvojno-primjereni program za djecu od rođenja do 3 godine : priručnik br. 2*. Zagreb: Udruga roditelja Korak po korak.
- Šagud, M. (2002). *Odgajatelj u dječjoj igri*. Zagreb, Školske novine.
- Tatković, N., Diković, M. i Tatković, S. (2016). *Pedagoško-psihološki aspekti komunikacije*. Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Verdon, S., Mackenzie, N., Mcleod, S., Davidson, C., Masso, S., Verdon, L. i Edwards-Groves, C. (2017). *Assessment of children as effective communicators in early childhood education and care: A literature review*. Preuzeto 10.7.2022. s: https://www.vcaa.vic.edu.au/Documents/earlyyears/EYLitReview_Communication.pdf

Watzlawick, P. (1967). *Pragmatics of Human Communication*. New York: W.W. Norton & CO, Inc.

IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)